

Les llegendes de Maria de Bell-lloch: entre la literatura fantàstica i el folklore

The Legends of Maria de Bell-lloch: Between Fantastic Literature and Folklore¹

Emili Samper Prunera
Universitat Rovira i Virgili
emili.samper@urv.cat

Abstract

In 1881 Maria de Bell-lloch, a pseudonym used by Maria del Pilar Maspons i Labrós (1841-1907), published *Llegendas catalanas*. A writer of the *Renaixença* movement, she is one of the first women who stand out in the study of Catalan folk literature in this foundational period of interest for folklore in Catalonia. Some of the stories in the collection have been considered fantastic stories and have been included in various anthologies. The aim of this paper is to analyse this corpus in a philological way to see which stories can be integrated into fantastic literature, considering the theoretical difficulties that the legend poses as a genre.

Keywords: Catalan legends, history of folk literature, Maria de Bell-lloch, Catalan female writers, fantastic literature, Catalan literature

1. MARIA DE BELL-LLOCH I LA RENAIXENÇA

A principis dels anys 60 del segle XIX, i sota l'empareda de Marià Aguiló, va tenir lloc a Catalunya un programa de reelaboració de les formes i els temes de la cançó

¹ Aquest article s'emmarca en un projecte d'R+D sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat, referència FFI2015-64128-P (MINECO/FEDER), i forma part de la investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), consolidat per la Generalitat de Catalunya (2017 SGR 599).

i la narrativa populars en el qual van participar escriptors com Francesc Pelai Briz i Francesc Maspons i Labrós. Josep M. Pujol (2013) ha fet notar com va ser amb aquesta generació d'escriptors nascuts pels voltants de 1840 que l'interès per la literatura popular va sortir del món privat d'alguns intel·lectuals (amb repercussions estrictament erudites) per entrar en el món de l'opinió pública que es va crear al voltant de la Renaixença (pp. 201-202). Aquesta s'ha de veure, de fet, com una metàfora, “un instrument conceptual de què els catalans de la primera meitat del vuit-cents es doten per a la configuració de la seva realitat –de la realitat que aquella gent volien per a ells mateixos” (Domingo, 2013, p. 28). La Renaixença fou, així, l'eina bàsica de representació que va acompanyar la primera gran transformació contemporània del país produïda en els vessants intel·lectual i material, seguint una estratègia monumentalitzadora. Com assenyala Domingo (2013), “era una fórmula de projecció perfecta, perquè sintetitzava i relligava les lliçons romàntiques sobre el passat gloriós i poderós dels catalans amb una tàcita (i de vegades explícita) crida a transposar-lo al present –és a dir, a recuperar la glòria i el poder antics” (p. 29).

L'estudi de la literatura popular representava, en aquest context, una manera de fer pàtria. Per als autors d'aquesta època, la cultura popular estava formada per les ruïnes d'una suposada grandesa cultural antiga que encara es trobava en el poble i que contenia les essències de la catalanitat, com han assenyalat Prats, Llopart i Prat (1982, p. 13-14). És en aquest sentit que cal interpretar l'activitat desenvolupada per intel·lectuals i erudits –d'adscripció clarament romàntica– que entenien el folklore bàsicament com a literatura. Així, elaboraven els seus reculls tenint en compte sobretot criteris estètics. Com a conseqüència d'això, reelaboraven les versions que havien recollit de la tradició oral per tal de publicar-les de manera que resultessin correctes des d'un punt de vista literari. Aquesta manera d'entendre l'estudi de la literatura popular des d'una perspectiva literària i amb una finalitat política (de reivindicació cultural catalanista i de reivindicació de la llengua catalana) va ser l'argument que van seguir aquests autors per manipular-ne les composicions.

És en aquest context on cal situar la figura de Maria del Pilar Maspons i Labrós (1841-1907). Escriptora i folklorista, signava els seus treballs amb el pseudònim Maria de Bell-lloch. Era germana de Francesc de Sales Maspons i Labrós (1840-1901) i cunyada de Francesc Pelai Briz i Fernández (1839-1889), folkloristes ambdós. Tots tres es van plantejar la recollida de diverses manifestacions de la literatura popular catalana i la seva divulgació. Així, l'any 1871 va aparèixer el primer volum de *Lo rondallaire* de Maspons i Labrós i el 1886, el primer volum de les *Cansons de la terra* de Briz. Segons Pujol (2013) “les dues obres semblen concebudes quasi alhora, de manera una mica sobtada, com si responguessin a un programa deliberat” (p. 211). En aquest programa, els tres folkloristes es van repartir diferents gèneres de la literatura popular. D'aquesta manera, Maspons es va ocupar de les rondalles, els jocs infantils i les tradicions, Briz, de les cançons i de les endevinalles i Maria de Bell-lloch, de les llegendes i les tradicions.

L'aportació de Maria de Bell-lloch al folklore d'aquesta època està vinculada estretament al paper que exercien precisament el seu germà Francesc i el seu cunyat Briz com a mecenes, en un doble sentit:

D'una banda, com un recurs estratègic imprescindible del qual depenia la progressió literària d'una dona de lletres; però també com una espontània coincidència d'interessos, conjuntament madurats en el redós familiar, una influència recíproca que només podia transcendir, però, a través de la presència masculina en les plataformes culturals del període, on un vesper de petits nuclis com el format per la família Maspons-Briz s'articularen per tal de donar lloc al fenomen de la Renaixença. (Armangué, 2004, p. 28)

Tot i això, no podem menystenir la influència de la folklorista vers el seu germà Francesc. Ell mateix “ens revela de passada, gairebé sense voler-ho, que l'exemple de la seva germana Pilar, la nostra Maria de Bell-lloch, representà l'impuls que el dugué a arregar els materials orals de la literatura popular” (Armangué, 2004, p. 11). Efectivament, en el text introductor de les *Tradicions del Vallès* dedicat “A ma esposa”,² el rondallaire ens presenta els seus records:

Ma germana, que a impuls de son sentiment ha donat també a l'estampa les impressions que aquells llocs li produïren, era la més arriscada; recordo que encara no coneixíem Vallderós, l'encisat palau de fades, quan ella, havent-ne sentit parlar com de terra estranya, un dia agafà un mosso de casa, valent i ardit com a bon fill del cingle, i va anar-se'n hi. El lloc va encantar-la com no n'hi havia per menys, i tot ho seguí, i passà pel Gorg de les Donzelles i anà fins a la Cova del Moro, que avui tothom se n'escriuix de tan horrosa que és la timba.

Ens ho va dir i vam anar-hi; i de llavors ençà no hi hagué pam de terra que no recorreguéssim: la por havia fugit de nosaltres. [...] vivint allí la vida de l'infinit, nasqué en mi eixa afició a un món de records i poesia, de vaguetat i formosor, de tot allò sant i bo que a la terra es cria i que allí dalt, com més a prop del cel, més se sent i estima. (Maspons i Labrós, 1952, p. 14-15)

Com altres folkloristes d'aquesta generació, Maria de Bell-lloch va recrear els materials que havia recollit de la tradició oral (fonamentalment tradicions i llegendes) i els va dotar d'un aspecte molt literari des del punt de vista formal (Oriol, 2015, p. 657). Així, en els seus treballs, l'escriptora “versifica les antigues llegendes que recull de boca dels pagesos de la contrada: les dones d'aigua, les donzelles cristianes, el gorg de les fades...” (Armangué, 2004, p. 12). De fet, els primers textos que va publicar van ser poemes. L'any 1874 va aparèixer *Salabrugues*, un recull de trenta-set poesies de temàtica diversa (també hi trobem llegendes) prologat pel crític Joan Sardà. La relació de la seva comarca, el Vallès, amb la seva obra, és molt

² Publicades per primera vegada el 1876, cito per l'edició de 1952 que presenta una ortografia regularitzada.

important. Segons Vilà (1992), que ha traçat la biografia de la folklorista, “li agradava, això sí, anar d’excursió o recórrer pobles del Vallès Oriental o fins i tot d’altres comarques, per parlar amb persones que li expliquessin llegendes populars” (p. 23).

Maria de Bell-lloch va participar activament en diferents edicions dels Jocs Florals de Barcelona en els quals va obtenir un accèssit l’any 1875 amb “Narracions y llegendas” i un premi el 1880 amb “Montseny”. Va ser també premiada en el Certamen científico-literari del Casino de Granollers el 1882 amb *Costums y tradicions del Vallès*. L’any 1881 va publicar el recull *Llegendas catalanas*. També va col·laborar en diferents revistes d’aquesta època amb articles sobre folklore i literatura popular. Així, entre els anys 1879 i 1894 va publicar a les pàgines de *La Llumenera de Nova York*, *La Renaixensa* i *La Il·lustració Catalana*. Algunes d’aquestes publicacions van aparèixer posteriorment en els volums esmentats que recullen llegendes i tradicions.³ L’obra que li va donar més fama en vida va ser la novel·la *Vigatans i botiflers*, publicada per primer cop en forma de fulletó a *Lo Gay Saber*, entre l’1 de gener de 1878 i el 15 de gener de 1879. El 1879 va aparèixer en forma de llibre i el 1893 de nou en fulletó, aquest cop a les pàgines de *La Renaixensa* (v. Vilà, 1992, p. 27).

Tot i la seva condició de dona,⁴ Maria de Bell-lloch va tenir relació amb el moviment excursionista d’aquests anys, molt important per a l’estudi i la difusió del folklore, sobretot en el període immediatament posterior. L’any 1880 l’Associació d’Excursions Catalana li va dedicar una vetllada literària en la qual es van llegir les seves tradicions del Montseny, i l’any 1885 va ser nomenada sòcia honorària de la Secció Folk-Lore Català de l’entitat, juntament amb Marià Aguiló i Francesc Pelai Briz. Tot un reconeixement al seu paper com a folklorista.

Per bé que, en paraules d’Armangué (2004, p. 5), la producció literària de Maria de Bell-lloch està lligada a un romanticisme medievalitzant, tradicionalista i moderat, d’àmbit rural, cal destacar la seva importància en aquests anys en què es desvetlla l’interès pel folklore a Catalunya:

Tot i que versificar el patrimoni narratiu popular no ofereix cap de les garanties de fidelitat que l’exigent folklorisme modern demanaria debades als apassionats excursionistes de mitjan segle XIX, hem de comptar necessàriament Maria de Bell-lloch entre els capdavaners del folklorisme català; si tenim en compte la seva condició femenina, la nostra escriptora és la primera dona que fa una aportació de pes al folklorisme, anticipant-se lleugerament a Agna de Valldaura, pseudònim de Joaquina Santamaria, autora de les *Tradicions religioses de Catalunya* (1877). (Armangué, 2004, p. 20-21)

³ A la base de dades BiblioFolk <<http://bibliofolk.arxiuefolklore.cat>> es poden consultar les dades bibliogràfiques d’aquestes publicacions de Maria de Bell-lloch en la premsa d’aquesta època.

⁴ Les dones no podien ser sòcies de les entitats excursionistes.

2. LA LLEGENDA

Una part important de la producció folklòrica de Maria de Bell-lloch està dedicada a les llegendes que, tot i provenir de la tradició oral, adopten en la seva obra escrita un to molt literari, seguint els paràmetres estètics d'aquesta època apuntats anteriorment. La llegenda és, de fet, un gènere del folklore narratiu que presenta diversos problemes d'anàlisi, per les seves mateixes característiques.⁵ Robert A. Georges (1971) parteix d'una definició de llegenda a partir dels trets que suposadament té aquest gènere, per acabar posant en dubte que la seva presència sigui realment allò que defineix una llegenda:

A legend is a story or narrative that may not be a story or narrative at all; it is set in a recent or historical past that may be conceived to be remote or antihistorical or not really past at all; it is believed to be true by some, false by others, and both or neither by most. (p. 18)

Una de les característiques que habitualment pren importància en la definició de la llegenda és la seva relació amb la realitat i el seu lligam amb el nostre món. Aquest fet la distingeix, en principi, de l'altre gran gènere de la narrativa folklòrica com és la rondalla:

The legend is more content than form because it is built on facts of the real world and addresses questions concerning existential problems of real people. The proposition of the tale is to tell a lie, to fantasize; that of the legend is to interpret observed experience. [...]

Folklorists have attributed the different attitudes toward reality as the distinguishing features between tale and legend. This ideological difference determines the formal fixity of the tale and the informal fluidity of the legend. (Dégh, 1991, p. 20)

Dégh (1991) apunta com els teòrics que han estudiat la llegenda han repetit habitualment que aquestes són "stories told as true but are in fact untrue" i assenyala els problemes que planteja aquesta manera de veure les llegendes i com cal tenir en compte, en aquest sentit, el concepte de creença⁶ (p. 23-24):

The legend is a legend once it entertains debate about belief. Short or long, complete or rudimentary, local or global, supernatural, horrible, mysterious, or grotesque, about one's own or someone else's experience, the sounding of contrary opinions is what makes a legend a legend. (Dégh, 2001, p. 97)

⁵ En les línies que segueixen no pretenc, ni de bon tros, fer un repàs cronològic i exhaustiu de les dificultats que planteja aquest gènere, però sí exposar-ne algunes de significatives, sobretot aquelles que estan més directament relacionades amb la literatura fantàstica. Com deia al resum, el present estudi es planteja des d'un vessant eminentment filològic.

⁶ L'autora se centra en la relació entre la llegenda i la creença a *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre* (2001), probablement la seva aportació més important al tema.

I quina és la relació entre aquestes històries que provenen de la tradició oral (ja sigui en forma de rondalla o de llegenda) i la literatura fantàstica? Per a Sullivan (2001):

In short, fantasy and science fiction authors use traditional materials, from individual motifs to entire folk narratives, to allow their readers to recognize, in elemental and perhaps subconscious ways, the reality and cultural depth of impossible worlds these authors have created. (p. 279)

D'aquesta manera, "an author of fantasy, and sometimes science fiction as well, can take whole tales from the general store of legendry, and not only western European legendry, and retell those stories making them more fantastic in the process" (Sullivan, 2001, p. 281). Aquesta dependència de la literatura fantàstica en relació amb materials que provenen de la tradició té diferents graus, segons l'ús que en faci l'autor:

In some cases, the myths, legends, folktales, or ballads themselves are sufficiently fantastic that nothing needs be added and a retelling, usually expanded, is the result. In other cases, the traditional tale provides something like the skeletal structure of the plot, and the author fleshes that structure out to present a theme that may or may not have been implicit in the original. (Sullivan, 2001, p. 284)

En aquest sentit, Maria Nikolajeva (2008) assenyala com en el romanticisme trobem precisament aquest ús del folklore per part dels escriptors que conreen aquest tipus de relats fantàstics i com beuen de la tradició (per exemple, Maria de Bell-lloch a Catalunya):

Although some important features of fantasy, such as imaginary countries, can be traced back to Jonathan Swift, fantasy literature owes its origins mostly to Romanticism with its interest in folk tradition, its rejection of the previous, rational-age view of the world, and its idealization of the innocent and therefore omnipotent child. Fantasy stands close to the literary fairy tale, as it is created by a specific author, even though it may be based on a traditional narrative. Similar to literary fairy tales, fantasy is less rigid in plot structure and character types. (p. 329)

Des de la teoria literària del fantàstic no s'han tingut gaire en compte els relats meravellosos, com fa notar Alfons Gregori (2015, p. 43-44) a propòsit de les aportacions de Tzvetan Todorov a aquest camp d'estudi.⁷ En aquest sentit, però, és interessant la proposta que fa David Roas (2006) quan introdueix el concepte de "lo fantástico legendario" que serveix per identificar els contes fantàstics que, o bé desenvolupen una llegenda, o bé l'imiten (p. 159). Ens trobem de nou, en aquest mo-

⁷ Gregori (2015) posa damunt la taula les dificultats que planteja, per exemple, la distinció entre el "meravellos exòtic" i el "meravellos pur dels contes de fades" (p. 44).

ment de revaloració del passat característic del romanticisme i que desemboca en aquest afany per recuperar (i introduir de nou) relats que provenen de la tradició oral:

Lo fantástico legendario, por su parte, se manifiesta en aquellos relatos que desarrollan una leyenda tradicional o que imitan este género popular. En ellos, el elemento sobrenatural se convierte en el eje de la narración: esas historias se cuentan, sin olvidar su contenido moral, para ofrecer al lector la narración de un hecho extraordinario y, en muchas ocasiones, terrorífico. (Roas, 2011b, p. 27)

Seguint la definició de Roas (2006), aquest tipus de relats estan subjectes a unes determinades condicions d'espai i temps, ja que acostumen a desenvolupar-se en un espai rural i en un temps allunyat de l'espectador (són habituals els situats a l'edat mitjana) respectant, així, l'ambientació del relat folklòric del qual parteixen (p. 160). També apareixen dos narradors (el recol·lector de la narració i el narrador de la història), fet que, sumat a la seva transmissió oral i a la seva situació temporal allunyada del present, fa que la història tingui lloc en un univers que no és el nostre.

En la panoràmica de l'estat de la qüestió de la literatura fantàstica a Espanya abans de 1857, Roas (2011b) assenyala que la forma més habitual d'expressió de la narrativa fantàstica és precisament el conte i com aquest troba el seu espai de publicació en la premsa periòdica (p. 25). D'altra banda, de les tres vies per les quals segons l'autor va discórrer el conte fantàstic espanyol durant el s. XIX, és la del fantàstic llegendari aquella que va dominar aclaparadorament (Roas, 2011b, p. 31).⁸

3. LES LLEGENDAS CATALANAS

L'any 1881 Maria de Bell-lloch va recollir en forma de llibre els materials que havia publicat, a partir del 1871, a la revista *La Renaxensa* i en diferents volums dels Jocs Florals, entre d'altres. Aquest recull, titulat *Llegendas catalanas*, recuperava les "Narracions y llegendas" que havien estat premiades als Jocs Florals de 1875, però no incloïa les llegendes de "Montserrat". Armangué apunta un doble motiu que explica l'absència d'aquest segon recull de llegendes. En primer lloc, perquè la seva publicació era massa recent atès que s'havia inclòs dins l'anuari dels Jocs Florals de 1880. I, en segon lloc, per una qüestió formal, ja que seguint el model del seu germà Francesc a les *Tradicions del Vallès*:

Maria de Bell-lloch tanca cadascuna de les sis llegendes del recull amb una nota, més o menys erudita, que explica i compara el text reproduït, tot remetent, de vegades, precisament a l'obra del "senyor Maspons". Tot i que aquestes notes són de vegades d'una vaguetat carregada d'innocència i que les referències als treballs del seu germà abaixen

⁸ Les altres dues vies proposades són el conte gòtic i el fantàstic "hoffmannià" (Roas, 2011b, p. 31).

l'autora a un grau més modest, amb aquest recurs aconsegueix de donar un aire lleument científic al recull, contràriament a l'esperit de les *Narracions y llegendas*. (Armangué, 2004, p. 26)

En aquest sentit, Vilà (1992) assenyala que “les últimes narracions publicades en revistes són més erudites (l'explicació llegendària és contrastada amb la historiogràfica), potser a conseqüència del seu interès per la història de Catalunya a partir de *Vigatans i botiflers*” (p. 27). Sigui com sigui, la qüestió és que a les *Llegendas catalanas* no hi trobem aquest intent més científic de l'autora, tot i que en alguns dels relats sí que deixa sentir la seva veu.

El llibre està format per trenta-nou relats, dels quals només nou es publiquen ara per primer cop. Ramona Violant (1982, p. 34-36) considera llegendes vint-i-un dels relats inclosos i els classifica en cinc apartats temàtics diferents: I) llegendes mítiques; II) llegendes cavalleresques; III) tradicions religioses; IV) llegendes històriques; V) llegendes explicatives. En un treball posterior, Violant (1990) modifica lleugerament aquesta classificació i agrupa els relats en tres grans grups, seguint el model d'Arnold van Gennep:⁹ llegendes relatives al món de la història humana (especialment tradicions religioses o llegendes cavalleresques i històriques), llegendes relatives al món sobrenatural i llegendes relatives al món natural (p. 108). Aquesta classificació temàtica presenta força problemes, sobretot per la mateixa naturalesa dels textos. Tot i que Maria de Bell-lloch agrupa els relats sota l'etiqueta de llegendes, no tots ho són i la tria feta per Violant és també discutible. Així, per exemple, les històries classificades com a “llegendes històriques” (dins del grup de les relatives a la història humana) no haurien de ser tingudes en compte des d'un punt de vista folklòric. D'acord amb Josep M. Pujol (2013), aquestes llegendes reflecteixen els desigs de determinades minories polítiques sobre esdeveniments passats i no resolen conflictes inherents a la condició humana ni a l'ordre moral del món, i el seu context és el de la crònica i no el de la interacció en petit grup (p. 286).¹⁰

Dins d'aquest calaix de sastre que és l'etiqueta “llegenda”,¹¹ també s'hi troben relats que s'acosten a la literatura fantàstica. Per tal de sintetitzar de manera gràfica

⁹ Violant parteix de *La formation des légendes*, publicat per van Gennep el 1910 i que el 1914 apareix en espanyol. És precisament la mateixa Violant qui signa la presentació a aquesta obra en l'edició que Alta Fulla en va treure en facsímil el 1982.

¹⁰ Fins i tot, explica Pujol (2013), de vegades s'han classificat com a llegendes històriques narracions que pertanyen a d'altres gèneres narratius (com ara tradicions explicatives), fet que ha contribuït a augmentar aquesta confusió, cosa que passa també en aquest recull (p. 286).

¹¹ Dégh utilitza el terme *llegenda* com un paraigües que inclou històries (curtes i llargues) agrupades fins ara en categories més petites basades en diferents principis organitzatius. Així, aquesta folklorista explica que té en compte, entre d'altres, les denominacions següents: “*Alltagsgeschichte*, anecdote, casus, *chronikate*, *Chroniknotiz*, contemporary legend, belief legend, belief story, *dîte*, *Erinnerungssage*, *Erlebnisgeschichte*, *Erlebnisbericht*, entertainment legend, exemplary story, *fikt*, *Geschichte*, horror story, legend-like experience story, myth, personal experience story, rumor, rumor legend, *Sagenbericht*,

i resumida què hi ha a les *Llegendas catalanas* presento en forma d'annex un quadre amb els trenta-nou relats del recull, on assenyalo: les edicions (anteriors o posteriors) que ha tingut cada relat; la classificació (en alguns casos doble) feta per Ramona Violant (1982; 1990);¹² i quins d'aquests relats tenen relació amb la literatura fantàstica. En aquest darrer cas, a més de la meua aportació, parteixo de dues propostes anteriors: la realitzada per Emili Olcina en la seva antologia de narrativa fantàstica catalana (1998)¹³ i la de Víctor Martínez-Gil (2004), que escull alguns dels relats de Maria de Bell-lloch per a la seva antologia i els inclou dins d'una classificació temàtica a partir de l'edició del *Llegendari* (2004) de Joan Armangué.

Segons Martínez-Gil (2004a), Maria de Bell-lloch va donar forma literària a les tradicions populars i, “amb forta voluntat estilística, es va convertir en un dels principals creadors del relat fantàstic i meravellós en la literatura catalana” (p. 26). Segons aquest doble paràmetre, hi ha quatre llegendes del recull a tenir en compte: “La dona blanca”, “La plassa de las bruixas”, “Tentació” i “La filla del mar”. En tots quatre casos podem classificar el relat dins “lo fantástico legendario” de Roas (v. 2006, p. 159), que identifica els contes fantàstics que desenvolupen o imiten una llegenda, tot i que amb matisos, com veurem a continuació.

“La dona blanca” és una història d'amor tràgica. Una donzella rebutja l'amor d'un pastor perquè diu que el seu espòs l'espera al cel. El senyor del poble s'enamora d'ella i obliga els seus pares a que la casin amb ell. Al pastor, entristit, se li apareix diversos cops una dona vestida de blanc, que és la pastora que ha mort després de dir el sí. El darrer cop que apareix la dona blanca, li diu al pastor que estaran junts al cel i ell mor feliç.

En aquest relat hi trobem dos elements a destacar. En primer lloc l'aparició d'un fantasma (la dona blanca) que se li apareix al protagonista. Aquest element fa que Martínez-Gil (2004b, p. 49) inclogui el relat dins l'apartat “Les presències fantasmals”. En segon lloc, ens trobem amb una injustícia social i la presència d'un senyor feudal que utilitza el poder per als seus interessos personals. En aquest cas, ens trobaríem amb un motiu recurrent en els relats fantàstics acostats al conte gòtic, segons explica Roas (2006):

sagenhafte Erzählung, superstition, superstitious story, true story, urban belief tale, urban legend” (Dégh, 2001, p. 97).

¹²Tot i els problemes d'aquesta classificació, l'he inclosa en el quadre per un doble motiu: per l'interès històric que pot tenir la proposta en el moment en què es va fer (fins i tot amb les seves evidents mancances teòriques) i, sobretot, perquè pot resultar d'interès la comparació entre l'aportació de Violant i les realitzades posteriorment des de la literatura fantàstica, a partir d'una base teòrica més sòlida.

¹³A diferència de Martínez-Gil, Olcina (1998) no inclou cap relat de Maria de Bell-lloch en la seva antologia, però la situa en primer lloc en la llista cronològica d'escriptors susceptibles de ser inclosos inicialment en el recull (p. 267).

Otro elemento que puede tener una raigambre gótica es la trama sentimental, representada, sobre todo, por el motivo del noble malvado que trata por todos los medios de conseguir el amor de una mujer y que finalmente es castigado (ya sea por intervención divina o diabólica). Esto no quiere decir que no exista dicha trama sentimental en la leyenda tradicional originaria, sino que el escritor romántico la potenció según el gusto de la época. (p. 162)

Altres tòpics del conte gòtic romàntic que apareixen en aquest relat són el castell medieval, la natura desbordada, la nit de tempesta, els crims sanguinaris i una terrífica aparició fantasmal (Roas, 2006, p. 164).¹⁴

La presència fantasmal d'aquest relat té una connotació religiosa: la dona blanca diu al pastor que estaran junts al cel. Aquest fet podria acostar aquesta llegenda a allò que Roas anomena "lo maravilloso cristiano", ja que el fenomen sobrenatural d'aquesta aparició podria trobar la seva explicació en la religió (2011a, p. 51; cfr. 2011b, p. 27-28). Però el cert és que la idea no està desenvolupada del tot. La història sí que es pot classificar dins la proposta temàtica d'Antonio Risco (1982): d'una banda, dins del tema 8 (de la classificació temàtica I) dedicat a l'aparició de fantasmes (p. 32); de l'altra, dins del grup 3 (de la classificació temàtica II) amb la irrupció del meravellós en un món suposadament real, concretament en el grup (a), en el qual el meravellós és exterior a l'home (p. 43).

A "La plassa de las bruixas" s'explica que un jove va a fer el soldat deixant entristida la seva enamorada. Quan el jove torna dos anys després està ple de vicis per la vida soldadesca. Ella l'ha esperat, però ell la rebutja de manera violenta i la mata. El soldat fuig a la plaça de les bruixes, on sent una rialla forta i un tro. Porten el cos de la noia al cementiri i, cada nit, a les dotze, es veu baixar una ombra de la plaça cap al cementiri i s'hi senten sanglots.

Segons Olcina (1998, p. 267) aquest és un "relat plenament fantàstic". Localitzat a Molins de Rei, hi trobem la presència de bruixes (que habiten la plaça del seu nom), d'una ombra misteriosa i d'uns inquietants sanglots a mitjanit que recorden els esdeveniments tràgics succeïts en aquest indret. Ens trobem, com en el cas anterior, davant la irrupció del meravellós en un món suposadament real, amb l'element meravellós exterior a l'ésser humà (v. Risco, 1982, p. 43) dins la classificació temàtica II. Quant a la classificació temàtica I, en aquest cas la història es pot incloure dins del tema 22: bruixots i bruixes (v. Risco, 1982, p. 33).

"Tentació" ens situa en un diumenge de festa major en què una pubilla balla amb un jove. D'un gorg surt una dama molt bella i unes dones d'aigua que són testimonis de l'amor que es prometen els joves. A partir d'aleshores, l'aigua del gorg

¹⁴ En aquest sentit, també cal tenir en compte el següent aspecte: "Los cuentos legendarios *más* fantásticos serán aquellos que más se acerquen a la narrativa gótica, potenciando los elementos terro-ríficos" (Roas, 2006, p. 161). [La cursiva en aquest cas és de l'original].

no està tranquil·la quan la pubilla s'hi mira, fins que un dia se l'empassa. L'endemà apareix el seu cadàver, sense arracades ni l'anell de prometatge. El promès va cada dia al gorg a lamentar-se, i un dia se li apareix la fada amb les joies de la pubilla i el sedueix. Just quan és a punt de besar-la, canta el gall anunciant el nou dia i l'encís desapareix. El jove no torna mai més al gorg.

Aquest també és un relat fantàstic segons Olcina (1998, p. 267), i Martínez-Gil (v. 2004c, p. 163) l'inclou en la seva antologia, en aquest cas dins l'apartat "Els monstres". Hi trobem en aquest cas la imatge assassina de la dona d'aigua i, alhora, el mite de la dona com a enigma amenaçador. La classificació temàtica II de Risco (1982) coincideix amb les anteriors; quant a la classificació temàtica I, ens trobem davant del tema 24, és a dir, l'aparició d'éssers ambigus, inexplicables (p. 33).

A "La filla del mar", un viatger, acompanyat d'un mariner, veu pescadors de corall i la figura estranya d'un home de qui tothom fuig, que també pesca coralls. Senten cantar la filla del mar, que exerceix influència sobre aquest home. El viatger recorda la desaparició d'una veïna seva d'infantesa, la crida i obté un crit per resposta. Finalment, el viatger torna a aquelles illes amb l'agutzil i el batlle per descobrir si aquella noia és realment la seva veïna i l'home el seu pare, però no troben ningú.

Aquest relat és un cas diferent dels anteriors. La història, situada a la platja de l'Estartit i les Illes Medes, "inclou el fantàstic, però hi ha pistes suficients perquè el lector disposi d'explicacions naturals abans de l'aparició d'imatges i de situacions d'aparença sobrenatural" diu Olcina (1998, p. 267). Aquest fet acostaria el relat a la categoria que Roas (2011a, p. 62) denomina "pseudofantástico":

Con el término "pseudofantástico" me refiero a aquellos textos que imitan a los cuentos fantásticos puros o en los que aparecen elementos sobrenaturales, pero cuyo tratamiento de tales elementos los convierte en falsos relatos fantásticos, puesto que no pretenden crear efecto ominoso alguno sobre el lector: o bien racionalizan los fenómenos sobrenaturales o bien buscan generar un efecto humorístico, grotesco, alegórico o satírico. (Roas, 2011b, p. 32; cfr. 2011a, p. 62)

A més d'aquests relats, n'hi ha d'altres del recull de Maria de Bell-lloch –no esmentats per Olcina ni Martínez-Gil– que poden tenir certa connexió amb la literatura fantàstica. "Una aparició á temps" presenta un fenomen sobrenatural que resulta ser una estratagema utilitzada pel rector del poble. Hi ha una disputa entre dos bàndols de joves i el rector fa sermons per posar pau, sense èxit. Apareix, acompanyat del so d'una gran campana, un santerista entre llums. Els joves es penedeixen del que han fet i fan cas al rector, que ha estat el responsable d'aquest fet aparentment meravellós. En aquest cas ens trobaríem amb una barreja entre el meravellós cristià quant a la temàtica (per la presència de l'explicació religiosa que justifica el fenomen) i el "pseudofantástico" per l'efecte aconseguit.

A “Lo cavaller del Mont-negre”, localitzada a Dosrius, s’explica com el cavaller del Mont-negre segresta una donzella i se l’emporta al castell, enmig d’una tempesta. El marit la va a rescatar, però un llamp incendia el castell i tots moren cremats. En els enderrocs s’hi construeix una ermita. En les nits de tempesta, els veïns senten el corn de caça del cavaller i les petjades del cavall, així com la veu de la donzella cridant el seu marit. Aquest darrer fet, que cal subratllar que s’esdevé en les nits de tempesta, constitueix una aparició meravellosa que relacionaria el relat amb la literatura fantàstica.

A “La font de San Salvador” hi trobem un miracle: el beat Salvador d’Horta fa brollar una font d’aigua que cura la febre. De nou, l’explicació religiosa justifica el fenomen meravellós.

I, finalment, a “Lo salt de la núvia” apareix el conegut motiu de la fugida a cavall de la donzella i la marca de les petjades de l’animal en la roca.¹⁵ En aquesta ocasió, però, la protagonista no fuig de cap perill sinó que, en passar per un camí “espadat i pedregós”, el cavall perd els frens i “llançant foc per sos nassos, al fons [de la torrentera] se llança amb sa lleugera i tendra carga” (Bell-lloch, 2004, p. 109). En aquesta ocasió, l’autora imita la llegenda (el fantàstic llegendari) i hi afegeix de nou una explicació religiosa final que justifica l’estranya desaparició de la donzella.

4. CONCLUSIONS

Dels trenta-nou relats que Maria de Bell-lloch inclou a les *Llegendas catalanas*, aquest estudi confirma el caràcter plenament fantàstic de les tres narracions que ja havien estat assenyalades com a tals per altres autors (“La dona blanca”, “La plassa de las bruixas” i “Tentació”), així com la relació amb el gènere fantàstic d’un quart relat (“La filla del mar”). Al mateix temps, es fa la proposta d’ampliar amb quatre relats més aquest corpus fantàstic (“Una aparició á temps”, “Lo cavaller del Mont-negre”, “La font de San Salvador” i “Lo salt de la núvia”), en aquest cas assenyalant les característiques que els apropren, en major o menor grau, a aquest gènere.

Aquests vuit textos són un bon exemple de l’ús pràctic del folklore per part d’escriptors que utilitzen com a matèria primera un relat procedent de la tradició oral per adaptar-lo al seu gust amb la intenció de popularitzar-lo. Aquesta literaturització del relat l’acosta a determinades estètiques de la literatura fantàstica, alhora que l’allunya (progressivament) de la seva base folklòrica.

¹⁵ Motiu ben present a diferents indrets que conserven la petjada del cavall com a rastre físic (suposadament real) de la història. Un exemple força conegut és el del salt de la reina mora de Siurana al Priorat.

5. ANNEX

Nº	Títol	Pàgines	Altres edicions	Classificació de Violant (1982; 1990)	Relació amb la literatura fantàstica
1	Lo Pere Anton	5-22	Narracions y llegendas, 1875, p. 215-225.	Narració purament realista	—
2	Una aparició á temps	23-27	Narracions y llegendas, 1875, p. 226-228.	Tradicció religiosa Llegenda relativa al món de la història humana	Meravellós cristià i pseudofantàstic
3	Lo cavaller del Mont-negre	28-36	—	Llegenda cavalleresca Llegenda relativa al món de la història humana	Aparició meravellosa
4	La mànega d'aigua	37-46	—	—	—
5	Lo mont del Fay	47-51	<i>La Renaxensa</i> , 15 (1875, 15 de maig), 542-545; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 87-90.	Llegenda mítica Llegenda relativa al món sobrenatural	—
6	La batalla dels morts	52-60	<i>La Renaxensa</i> , 2 (1874, 31 d'octubre), 64-69.	Llegenda cavalleresca Llegenda relativa al món sobrenatural (ànimes en pena)	—
7	Duas diadas	61-68	<i>La Renaxensa</i> , 23 (1875, 15 de setembre), 278-283; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 91-96.	—	—
8	Los quatre dons	69-79	Narracions y llegendas, 1875, p. 237-243; <i>La Rondalla del Dijous</i> , 5 (1924, gener), 81-88; 6 (1924, febrer), 97-104.	Rondalla	—
9	La font de San Salvador	80-82	Narracions y llegendas, 1875, p. 229-230.	Tradicció religiosa Llegenda relativa al món de la història humana	Miracle (explicació religiosa)
10	Lo Farell	83-90	"Narracions y llegendas", 1875, p. 244-248; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 97-102.	Llegenda cavalleresca Llegenda relativa al món de la història humana	—
11	La llàgrima	91-96	<i>La Renaxensa</i> , 21 (1871, 30 de novembre), 269-270.	—	—
12	Lo salt de la nuvia	97-105	<i>La Renaxensa</i> , 5 (1871, 2 d'abril), 57-59; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 103-109.	Llegenda mítica Llegenda relativa al món sobrenatural	Fantàstic llegendari Explicació religiosa
13	La pesca del fluix	106-113	<i>La Renaxensa</i> , 8 (1875, 6 de febrer), 280-284.	Llegenda mítica Llegenda relativa al món sobrenatural	—
14	Lo castell del amor	114-118	<i>La Renaxensa</i> , 9 (1871, 1 de juny), 111-112.	Rondalla	—
15	Los espías	119-128	"Narracions y llegendas", 1875, p. 231-236.	Llegenda històrica Llegenda relativa al món de la història humana (jueus, moros i cristians)	—

Nº	Títol	Pàgines	Altres edicions	Classificació de Violant (1982; 1990)	Relació amb la literatura fantàstica
16	Los mals consells	129-139	—	—	—
17	La dona blanca	140-144	<i>La Renaxensa</i> , 15 (1874, 31 de maig), 188-189; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 111-114; <i>Els altres mons de la literatura catalana</i> , 2004, p. 51-53.	Narració de caire idíl·lic	Les presències fantasmals (Martínez-Gil, 2004b, p. 49)
18	Una vetllada de Nadal	145-149	—	Narració realista moralitzant	—
19	Las caixas de la núvia	150-160	<i>La Renaxensa</i> , 25 (1874, 10 de setembre), 303-305.	Llegenda explicativa Llegenda relativa al món natural (origen dels fenòmens atmosfèrics)	—
20	Elisabeth de Mur	161-194	—	Llegenda històrica Llegenda relativa al món de la història humana (jueus, moros i cristians)	—
21	Una visita al Tibidado	195-201	<i>La Renaxensa</i> , 8 (1874, 20 de març), 97-99.	Narració de caire excursionístic	—
22	Una obra de caritat	202-204	“Narracions y llegendas”, 1875, p. 249-251; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 115-117.	—	—
23	La plassa de las bruixas	205-210	“Narracions y llegendas”, 1875, p. 252-255.	Llegenda mítica Llegenda relativa al món sobrenatural	Relat plenament fantàstic (Olcina, 1998, p. 267)
24	Lo fill del castell	211-219	“Narracions y llegendas”, 1875, p. 256-261.	Forma mixta entre narració i llegenda	—
25	Tentació	220-226	“Narracions y llegendas”, 1875, p. 261-266; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 119-123; <i>Els altres mons de la literatura catalana</i> , 2004, p. 165-168.	Rondalla	Els monstres (Martínez-Gil, 2004c, p. 163) Relat plenament fantàstic (Olcina, 1998, p. 267)
26	Un bon Nadal	227-231	—	—	—
27	L'orat de Riells	232-240	<i>La Renaixensa</i> , 23 (1873, 10 d'octubre), 272-275; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 125-130.	Forma mixta entre narració i llegenda	—
28	Desvari	241-242	<i>La Renaxensa</i> , 2 (1873, 15 de febrer), 25-26.	Narració de caire romàntic	—
29	Nostre Senyor tanca una porta y n'obra una altra	243-255	<i>La Renaixensa</i> , 4 (1877, 30 d'abril), 278-287.	Forma mixta entre narració i llegenda	—
30	Lo regne de la felicitat	256-264	<i>La Renaxensa</i> , 10 (1873, 1 de juny), 128-130.	—	—
31	La creu de caps de mort	265-273	<i>La Renaxensa</i> , 26 (1873, 10 de novembre), 295-297; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 131-136.	Llegenda mítica Llegenda relativa al món sobrenatural	—

Nº	Títol	Pàgines	Altres edicions	Classificació de Violant (1982; 1990)	Relació amb la literatura fantàstica
32	Lo gorch de la encantada	274-291	<i>La Renaxensa</i> , 1 (1872, 1 de febrer), 4-6; 2 (1872, 15 de febrer), 18-20; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 137-148.	Llegenda mítica	—
33	Guillem Berenguer, comte d'Ausona	292-303	<i>La Renaxensa</i> , 15 (1872, 1 de setembre), 183-186.	Llegenda cavalleresca Llegenda relativa al món de la història humana	—
34	La finestra del bon recort	304-308	<i>La Llumanera de Nova York</i> , 49 (1879, maig), 6-7; <i>La Il·lustració Catalana</i> , 27 (1881, 30 de març), 215.	Llegenda cavalleresca	—
35	Jorns de dol	309-322	—	Narració de caire històric	—
36	Lo sot de S. Celoni	323-336	<i>La Renaxensa</i> , 1 (1874, 10 de gener), 6-7; 2 (1874, 20 de gener), 19-21; <i>Llegendari</i> , 2004, p. 149-158.	Llegenda cavalleresca	—
37	Nadal en Monmany. La festa dels pastors	337-347	—	Narració de caire costumista	—
38	La filla del mar	348-356	—	Narració de caire misteriós	Inclou el fantàstic (Olcina, 1998, p. 267) Pseudofantàstic
39	Testa-Fort	357-383	“Narracions y llegendas”, 1875, p. 267-283.	Llegenda cavalleresca Llegenda relativa al món de la història humana (bandolers)	—

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Armangué, J. (2004). Presentació. Dins M. Bell-lloc, *Llegendari* (p. 5-29). Barcelona: Fundació Privada de Bigues i Riells & Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bell-lloch, M. de (1875). Narracions y llegendas. Dins *Jochs Florals de Barcelona. Any 17 de llur restauració* (p. 215-283). Barcelona: Estampa de La Renaxensa.
- (1880). Montseny. Dins *Jochs Florals de Barcelona. Any xxii de llur restauració* (pp. 209-219). Barcelona: Estampa de La Renaixensa.
- (1881). *Llegendas catalanas*. Barcelona: Tipografía Espanyola.
- (2004). *Llegendari* (J. Armangué i Herrero, ed.). Barcelona: Fundació Privada de Bigues i Riells & Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Dégh, L. (1991). What is the legend after all? *Contemporary Legend*, 1, 11-38.
- (2001). *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Domingo, J. M. (2013). Sobre la Renaixença. *L'Avenç*, 390, 26-35.
- Gennep, A. van (1992). *La formación de las leyendas* (R. Violant, trad.). Barcelona: Alta Fulla.
- Georges, R. A. (1971). The general concept of legend: Some assumptions to be reexamined and reassessed. Dins W. D. Hand (ed.), *American Folk Legend: A Symposium* (p. 1-19). Berkeley, Los Angeles & Londres: University of California Press.
- Gregori, A. (2015). *La dimensión política de lo irreal: El componente ideológico en la narrativa fantástica española y catalana*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Martínez-Gil, V. (2004a). Introducció. Els somni de la literatura: un itinerari català. Dins V. Martínez-Gil (ed.), *Els altres mons de la literatura catalana: Antologia de narrativa fantàstica i especulativa* (p. 9-44). Barcelona: Cercle de Lectors & Galàxia Gutenberg.
- (2004b). Les presències fantasmals. Dins V. Martínez-Gil (ed.), *Els altres mons de la literatura catalana: Antologia de narrativa fantàstica i especulativa* (p. 47-50). Barcelona: Cercle de Lectors & Galàxia Gutenberg.
- (2004c). Els monstres. Dins V. Martínez-Gil (ed.), *Els altres mons de la literatura catalana: Antologia de narrativa fantàstica i especulativa* (p. 161-164). Barcelona: Cercle de Lectors & Galàxia Gutenberg.
- Maspons i Labrós, F. (1952). *Tradicions del Vallès*. Barcelona: Barcino.
- Nikolajeva, M. (2008). Fantasy. Dins D. Haase (ed.), *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales* (p. 329-334). Westport, CT & Londres: Greenwood Press.
- Olcina, E. (1998). Apèndix: Dades sumàries per a una panoràmica de la narrativa fantàstica catalana. Dins E. Olcina (ed.), *Antologia de narrativa fantàstica catalana* (p. 261-269). Barcelona: Laertes.
- Oriol, C. (2015). Les dones folkloristes i la literatura popular catalana a Catalunya, un segle d'estudis i recerques. *eHumanista/IVITRA*, 8, 656-668.
- Prats, L., Llopart, D. & Prat, J. (1982). *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular.
- Pujol, J. M. (2013). *Això era i no era: Obra folklòrica de Josep M. Pujol* (C. Oriol & E. Samper, eds.). Tarragona: Publicacions URV.
- Risco, A. (1982). *Literatura y fantasía*. Barcelona: Taurus.
- Roas, D. (2006). *De la maravilla al horror: Los inicios de lo fantástico en la cultura española (1750-1860)*. Pontevedra: Mirabel.
- (2011a). *Tras los límites de lo real: Una definición de lo fantástico*. Madrid: Páginas de espuma.

- (2011b). *La sombra del cuervo: Edgar Allan Poe y la literatura fantástica española del siglo XIX*. Madrid: Devenir.
- Sullivan, C. W. (2001). Folklore and Fantastic Literature. *Western Folklore*, 60 (4), 279-296.
- Vilà, C. (1992). Introducció. Dins M. Bell-lloc, *Vigatans i botiflers* (p. 13-28). Barcelona: Barcanova.
- Violant, R. (1982). Les llegendes catalanes. Dins *Dolça Catalunya: Gran enciclopèdia temàtica catalana. Tradicions i llegendes* (vol. 2, p. 9-142). Barcelona: Mateu.
- (1990). *La rondalla i la llegenda: Contribució a l'estudi de la literatura folklòrica catalana*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular & Alta Fulla.